

Crkvine, Cista Velika

Izvešće o arheološkim istraživanjima 1992.-1999. godine

Dr. Dražen MARŠIĆ

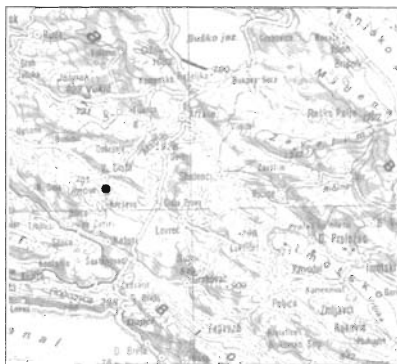
Filozofski fakultet Zadar, Odsjek za arheologiju
HR - 23000 Zadar, Obala kralja Petra Krešimira IV, 1

Ljubomir GUDELJ, viši kustos
Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
HR - 21000 Split, S. Gunjaće b.b.

Marijan LOZO

Ministarstvo kulture - Konzervatorski ured u Splitu
HR - 21000 Split, Porinova 2

Ovo je preliminarno izvešće s rezultatima revizijskih istraživanja lokaliteta Crkvine u selu Cisti Velikoj općine Cista Provo, koja se nalazi na zapadnom dijelu Imotske krajine. Temeljem arheoloških nalaza i podataka zabilježenih u kasnoantičkim pisanim vrelima, na području današnjeg naselja, predlažemo ubikaciju putne postaje-naselja Tronum-Trono. U sredini krškog poljca, a blizu antičke prometnice Salona-Tilurij-Narona, otkriveni su ostaci kompleksa organski povezanih antičkih profanih, te različitih ranokršćanskih i ranosrednjovjekovnih sakralnih građevina okruženih pripadajućim grobljima. Arhitektonski ostaci, kao i ostali pokretni nalazi, veoma zorno oslikavaju prilike na ovom području, tijekom stoljeća kasne antike i ranog srednjeg vijeka, kada su Crkvine napuštene, a svetište premješteno na položaj današnje župne crkve.

Crkvine se nalaze u Cisti Velikoj, naselju općine Cista Provo koja obuhvaća zapadni dio Imotske krajine. Lokalitet je smješten na sredini krške prodoline, dvjestotinjak metara južno od župne crkve Sv. Jakova i magistralne prometnice Trilj-Imotski, a zapadno od puta što vodi k zaselku Mandarića. Na kamenitom platou, blago povišenom iznad razine okolnih oranica, otkriveni su ostaci složenog kompleksa profanih antičkih, te ranokršćanskih i ranosrednjovjekovnih sakralnih građevina okruženih pripadajućim grobljima.

U ime društva "Bihać", Crkvine je istraživao don Lovre Katić, 1936. godine. Za nekoliko radnih dana, a uz pomoć župnika i skupine mještana, otkrio je temelje dviju crkava, grobove i ulomke ranokršćanskog kamenog namještaja. Tada započeta iskapanja nikada nije nastavio, zidove građevina je zasuo zemljom, a svoja zapažanja obznanio dvadeset godina kasnije, kratkim zapisom bez tlocrta objekata, kataloga pokretnih nalaza i druge prateće dokumentacije (L. KATIĆ, 1952, 267-268).

Kako su terenske zabilješke prvog istraživača u međuvremenu zagubljene, a spomenuto priopćenje nije pružalo jasnu sliku o prošlosti ovog položaja, začeta je ideja o ponovnom otkrivanju ostataka dviju crkava s ciljem njihove konzervacije i prezentacije. Prije početka radova, skrivali su ih hrastov šumarak i gusta šikara, izrasli na više neobrađenih parcela vlasnika obitelji Mandarića i Banovića. Mnogo četvrtasto priklesanih blokova ugrađenih u okolne suhozide, ulomci tegula razbacani po oranicama, kao i pluralni oblik mikrotoponima, ukazivali su na postojanje značajnijeg arhitektonskog kompleksa.

Revizijska istraživanja Crkvina, započeta su u listopadu 1993. godine, na poticaj župnika i skupine mještana Ciste Velike, a uz suglasnost više vlasnika privatnih parcela, te Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Splita.

Za šest kampanja, provedenih između listopada 1992. godine i svibnja 1999. godine, istraženo je približno 1000 m² površine koja obuhvaća gabarite složenog kompleksa organski povezanih zgrada, te dio njima okolnoga prostora. Započeta je također, konzervacija ostataka građevina, uređenje njihova okružja i pristupa lokalitetu. Premda siromašna prirodnim resursima, čiščanska prodolina oduvijek se isticala svojim prometnim značajem. Sa strana omeđena brdima, a otvorena od sjeverozapada prema jugoistoku,

Gradina kod Svetog Jakova

bila je glavnom prirodnom poveznicom zabiokovskih i naselja triljsko-cetinskog kraja, stoga veoma dobro napučena već tijekom prapovijesti.

O tome svjedoče ostaci brojnih prapovijesnih objekata među kojima se, položajem i značenjem, ističe Gradina, sjeverozapadno od crkve Sv. Jakova. Smješteno uz rub udoline, na brežuljku skromne relativne visine, ovo željeznodobno naselje, opasano suhozidnim bedemom, a okruženo prostranim pašnjacima s više prirodnih sabirališta kišnice-lokava, pružalo je dobre životne uvjete pripadnicima manje zajednice. Radi kontrole prolaza tjesnacem od Biorina prema istoku, predstavljalo je i važnu obrambenu kariku područja sve do razdoblja antike, kada je u njegovu podnožju trasirana važna prometnica (I. BOJANOVSKI, 1997, 91-93).

Južnije, na tjemenu brda što razdvajaju područje Ciste Velike od Kreševa, Blata na Cetini i Novih Sela, ostaci su nekada jedinstvenog, obrambeno-naseobinskog sustava. Njegove sastavnice, brončanodobne gradine na Visočici (751 m), Nezgrivi (745) i Vitreniku (860 m), okruživale su gradinu Rudnik (681 m), koje je istočni suhozidni bedem načinjen pod grčko-helenističkim utjecajem, klesanim i pažljivo složenim blokovima većih dimenzija. Ulomci keramičkih posuda, svjedoče i o trajnijem boravku prapovijesnih stanovnika u pećini Ikovači, nadomak vrha Vitrenika.

Više prapovijesnih gomila razmješteno je na kosama iznad Biorina, južno od Mandarića i Rojnica, kod Donjih Burazina i Rajića, te navrh Vučkova Križa. Nad prapovijesnim tumulima, Velikom i Malom Crljivicom, koje se nalaze pokraj glavne ceste, a na razmeđu Ciste Velike i Ciste Provo, formirana su kasnosrednjovjekovna groblja obilježana skupinama stećaka.

Prometni značaj ovog pravca, osobito je naglašen sredinom 1. stoljeća poslije Krista, kada je od Salone preko Trilja k Naroni trasiran kolnik *Rimskog puta* čime je potaknuta gradnja stambenih, gospodarskih i drugih objekata. Na Crkvinama, ranokršćanske i ranosrednjovjekovne građevine, počivaju na temeljima starijih a stotinjak metara sjeverozapadno, na položaju Aptovcu, sačuvan je zid antičke prostorije nedefinirane namjene. Obradeni kameni blokovi u suhozidima, ulomci keramičkih posuda i tegula na površinama oranica podno Gradine kod Svetog Jakova, također, ukazuju na položaj antičkog naselja.

Od Trilja prema Imotskom polju, *Rimski put* je tekao kroz današnje, Ugljane, Budimire i Biorine. Na području Ciste Velike, od Gradine kod crkve Svetog Jakova, prema Cisti Provo i Lovreću, danas je prekriven nasipom i asfaltnim kolnikom, stoga na površini zemljišta nije zamjetan. Bjelina makadamske ceste, stoljećima jedne od najvažnijih prometnica u bliskom zaleđu srednjodalmatinske obale, postala je nezaobilaznom odrednicom krajobraza, a kao ikavska inačica riječi, usadena u nazive susjednih naselja, Ciste Velike i Ciste Provo.

* Stručnu ekipu, predvođenu dr. Nenadom Cambijem, redovnim profesorom Filozofskog fakulteta u Zadru, stalno su činili mr. Dražen Maršić, asistent Filozofskog fakulteta u Zadru, te djelatnici MHAS-a, kustos Ljubomir Gudelj, pomoćni preparator Marijan Lozo, crtači Nada Šimundić-Bendić, Miran Palčok i fotograf Zoran Alajbeg. Pored spomenutih, povremeno su radili arheolozi Zvonko Brečić i Radoslav Jurković, studenti arheologije Miroslav Gogala i Josipa Tolić, dipl. ing. arh. Mario Čorić, danas djelatnik Arheološkog muzeja u Splitu, te fotograf Zlatko Sunko. Zahvaljujući susretljivosti brojnih mještana Ciste Velike, a osobito župnika don Pavla Medića i načelnika općinskog vijeća Ike Čelana, znatno su umanjeni uobičajeni troškovi arheoloških istraživanja. Poticajna sredstava prikupljena su dobrovoljnim priložima pojedinaca, a nastavak radova je financiran novcima odobrenim iz proračuna općine Cista Provo, Županije splitsko-dalmatinske i Ministarstva kulture Republike Hrvatske. U dogovoru s prof. Cambijem, od 1996. godine, brigu o lokalitetu je preuzeo Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.

Paralelno s iskapanjem Crkvina, obavljeno je i arheološko rekognosciranje okolnog terena, kojega su, pored spomenutih osoba, obilazili dr. Slobodan Čače, profesor Filozofskog fakulteta u Zadru, i Miroslav Katić, arheolog iz splitskog Konzervatorskog odjela. Mladen Popović je izradio geodetski snimak Gradine kod Svetog Jakova u Cisti Velikoj, te Madunića-Blebića gradine u Cisti Provo; zračne fotografije lokaliteta su djelo Zorana Alajbega i Tonka Bartulovića.

Crkvine, pogled s istoka

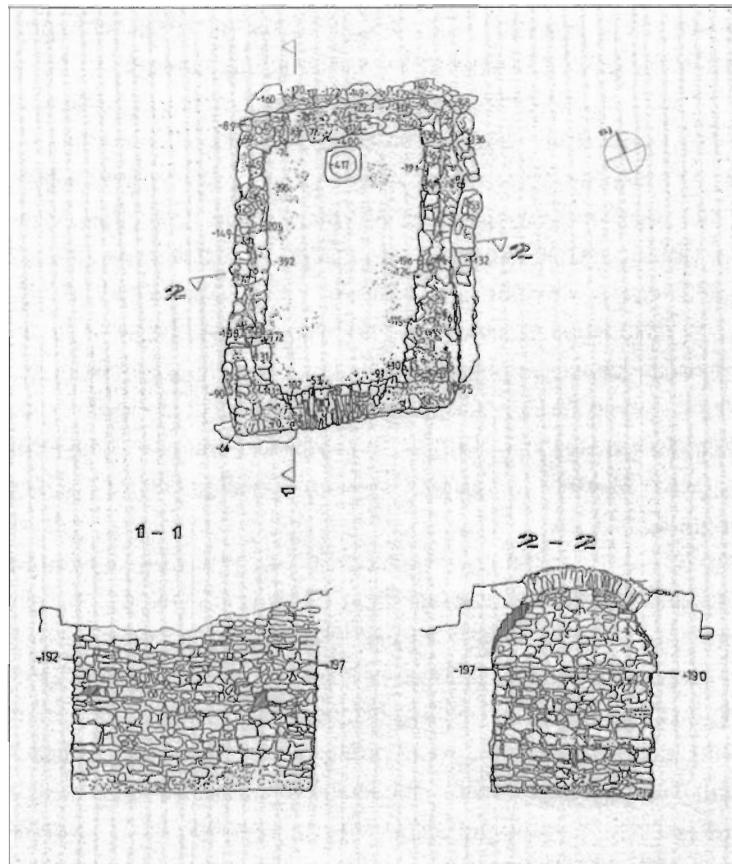
Nalazi s Crkvina, a osobito arhitektonski ostaci, veoma zorno oslikavaju kontinuitet života i prilike na ovom području tijekom nemirnih stoljeća kasne antike. Radi osiguranja naselja i prometa, u istom razdoblju su revitalizirane gradine Vitrenik i Nezgriva kojih su prapovijesni suhozidi, tada zamijenjeni čvrstim bedemima vezanim žbukom. Slijedeći podatke itinerarija Anonima iz Ravene, kao i na temelju spomenutih materijalnih ostataka, na području Ciste Velike, valja poduprijeti prijedlog ubikacije putne postaje *Trono/Tronum* (I. BOJANOVSKI, 1977, 126).

Nakon više radikalnih preinaka, obilježenih postupnom degradacijom, život na Crkvinama je zamro u ranom srednjem vijeku. Nedugo zatim, kršćansko svetište je zaživjelo oko dvjesto metara sjevernije, pored crkve Sv. Jakova. Premda precizni datumi i povodi tih događaja još nisu poznati, blizina dvaju položaja, ukazuje na namjernu zamjenu napuštenog kulturnog mjesta novim. Na površini oko današnje župne crkve, ukapalo se već tijekom kasnog srednjeg vijeka, sudeći po stećcima uzidanim u ogradu njenog dvorišta, te nalazima starih u prigodama gradnje novih grobova.

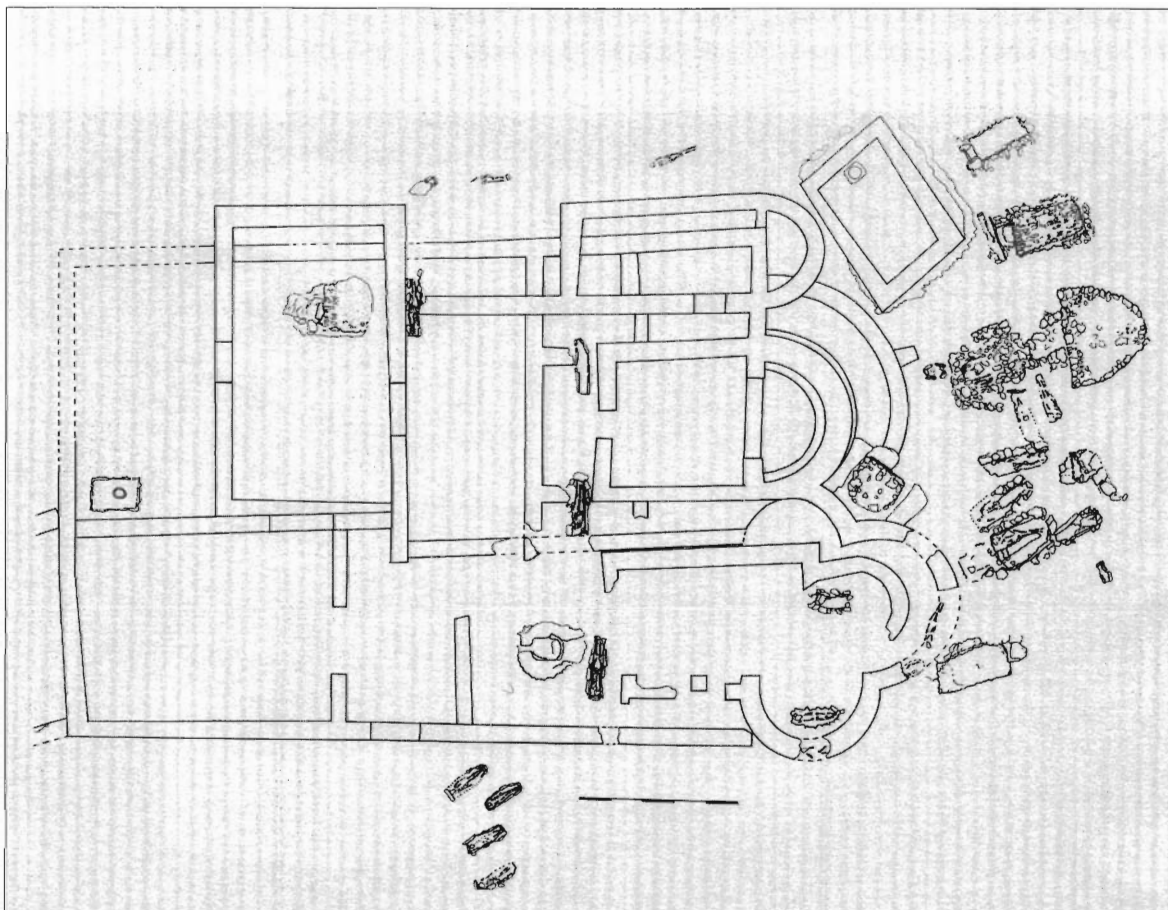
Osim spomenutih kod crkve Svetog Jakova, te na Velikoj i Maloj Crljivici, manja skupina stećaka nalazi se pokraj bunara Zadužbine južno od Gradine (L. KATIĆ, 1954, 135-136).

Važan razlog odabira položaja Crkvina za podizanje antičkih profanih objekata, bila je blizina lokve, prirodnog sakupljališta kišnice, smještene u udubini na istočnom dijelu istražene po-

Tloris i presjeci cisterne

*Tloris građevinskih ostataka crkve
i plan istraženih grobova*

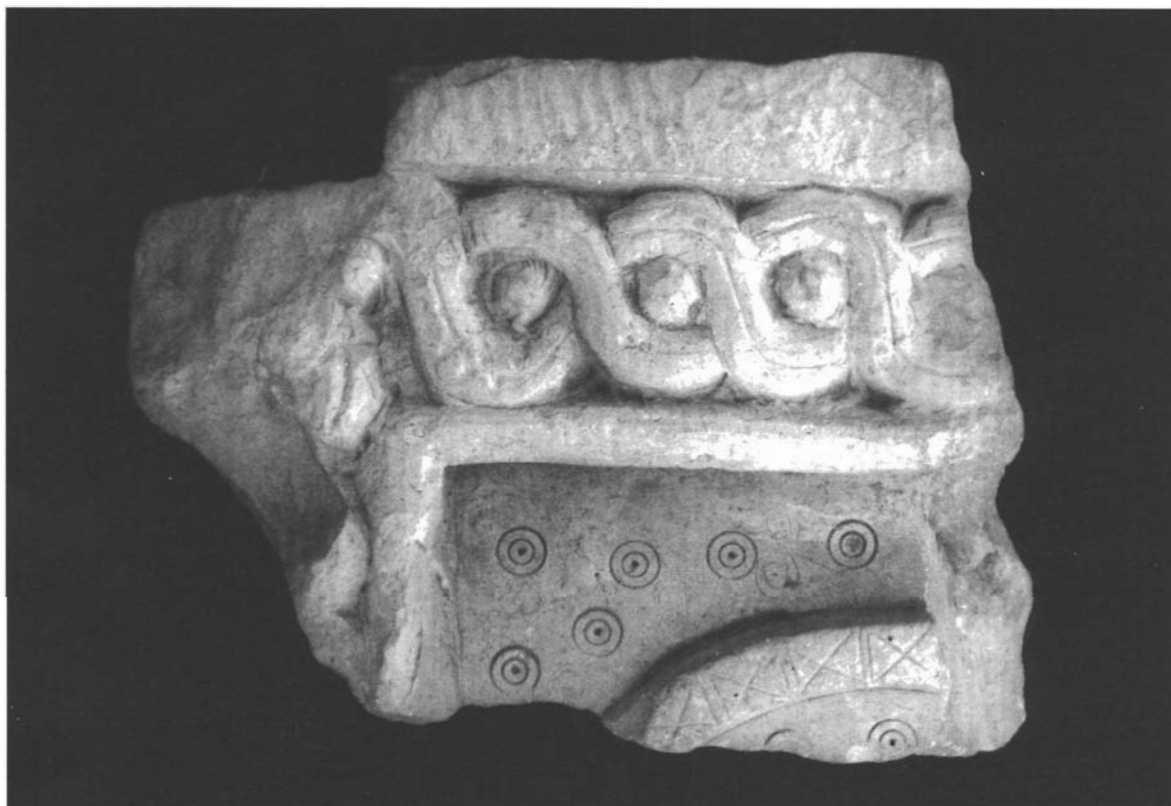

vršine. Zrnca željezne troske i fragmenti keramičkih posuda, pronađeni duboko u sloju crvenice kojom je bila naplavljena, otkrivaju kako su joj ovdašnji stanovnici prilazili stoljećima prije gradnje više prostorija antičkog profanog kompleksa. Pored njih, tada su načinjene dvije cisterne za kišnicu, veća nadsvođena u udubini naplavljenoj crvenicom na istočnoj, a manja na zapadnoj strani. Cisterna manje zapremine, naknadno je obuhvaćena zidom i prekrivena pločnikom ranokršćanske crkve, dok je nadsvođena veća, duže vremena služila izvornoj namjeni. Svi objekti su zidani domaćim kamenom povezanim žbukom, rustičnom tehnikom kakvu su primjenjivale i kasnije generacije graditelja na istom položaju. Svojim složenim tlocrtom, pozornijom obradom i slaganjem kamenih blokova, izdvajaju se ostaci trikonkalne crkve na južnoj strani kompleksa.

Najkasnije sredinom 5. stoljeća, Crkvine postaju kompleksom sakralno-sepulkralne namjene, koju će zadržati do konačnog napuštanja nekoliko stoljeća kasnije. Poslije djelomičnog ili potpunog razaranja starijih, na istom položaju su podizane manje zgrade kojih su dimenzije i oblici prilagođavani vremenu i mogućnostima njihovih graditelja. Sve te promjene su posvjedočene zatečenim ostacima, koje Crkvine čine jedinstvenim primjerom prožimanja različitih kulturno-povijesnih slojeva, a osobito među lokalitetima izvan urbanih središta.

Kompleks međusobno povezanih različitih objekata zauzima 600 m² površine. Zbog razorenosti, ali i odstupanja od geometri-

Ulomak pluteja od muljike

Krsni zdenac

jskih pravilnih rješenja, prijedlozi rekonstrukcija pojedinih prostora su otežani, kao i definiranje njihovih međusobnih odnosa. Dio tih nepoznanica, razriješit će nastavak iskapanja, te analize prikupljenih pokretnih nalaza.

Najstarija i prva u nizu sakralnih građevina, bila je prostrana bazilika na sjevernoj strani kompleksa. Po uzdužnoj osi, bila je pružena pravcem sjeverozapad-jugoistok, što je posljedica prilagodbe temeljima građevine nad kojom je podignuta. Skromno sačuvani temelji, široki oko 50 cm, tek djelomice otkrivaju njezin tlocrt, a manje sačuvane površine pločnika i kaldrme prekrivene žbukanom podnicom, kao i fresko oslikani fragmenti žbuke, zatečeni na unutrašnjoj stijenci zida apside, svjedoče o nekada dovršenom objektu. Od tjemena apside do pročelja, građevina je bila duga 27 metara. Glavni crkveni brod, širok 7,20 metara, prema jugoistoku bio je produžen polukružnom nišom širokom 7,5 m, a dubokom 4,5 metra. Zbog takva raspona, obzid apside, debeo oko 70 cm, izvana su ojačavala dva zrakasto postavljena kontrafora. Južno uz crkvu, bilo je prislonjeno više zatečenih, a za ovu prigodu adaptiranih prostorija, među kojima i zasebna s krsnim bazenom.

Mramorni kapitel

Nakon razaranja opisane, unutar njenih zidova podignuta je manja bazilika, prostorija jedinstvene unutrašnjosti, dimenzija

14,70x10 metara. Bočnim zidovima bila je oslonjena na temelje stilobata porušene, a njezina polukružna apsida postavljena koncentrično u odnosu na onu starije građevine. Izvana, apsidalni je zid bio ojačan istaknutom temeljnom stopom, dok se uz njegovu unutrašnju stranu protezala niska kamena klupa subselija. Istoj cjelini, pripadali su sjevernija jednobrodna kapelica, predvorje pravokutnog tlocrta i više prostorija na južnoj strani. Njihove podove zaravnate kaldromom, prekrivala je žbuka kao i unutrašnje zidne stjenke. U unutrašnjost bazilike pristupalo se iz predvorja, kroz vrata postavljena na sredini pročelja, široka 1,50 metara. Zbog razorenosti teško je utvrditi vezu crkve s baptisterijem i ostalim prostorijama smještenim južnije.

Bočna vrata, široka 1 metar, povezivala su baziliku s kapelicom na sjevernoj strani kompleksa. Jednobrodna pravokutna građevina, dimenzija 6,7x2,6 metara, bila je produžena k jugoistoku polukružnom apsidom, promjera 1,90 metara.

Uz pročelje manje bazilike naknadno je prizidan narteks, prostorija približno pravokutnog tlocrta, dimenzija 9x5 metara, izdužena pravcem sjeverozapad-jugoistok. Radi objedinjavanja pročelja dviju funkcionalno i organski povezanih crkava, predvorje i ulazna vrata postavljena na sredini njegova pročelja bili su izmaknuti prema sjeveru u odnosu na uzdužnu os bazilike. Sjeverni zid narteksa je načinjen na pravcu pružanja sjevernog zida manje kapelice s kojim nije bio direktno povezan. Drugi razlog izmicanja predvorja izvan uzdužne osi bazilike, bila je prilagodba starijoj prostoriji na jugozapadnom dijelu kompleksa kojoj su tom prigodom, zazidana ulazna vrata.

Ispod poda, u sjevernoj polovici predvorja, sagrađena je nadvođena grobna komora, a s obiju strana ulaznih vrata bazilike, i djelomice uz unutrašnju stranu južnog zida prostorije, nalazila se niska zidana klupa, široka 60-70 centimetara.

Nakon razaranja mlađe bazilike, na južnoj strani kompleksa je podignuta trikonkalna crkva. Njen prezbiterij povišena poda, zauzimao je unutrašnjost središnje apside i dio naosa u njezinome produžetku. Bočni zidovi i pročelje crkve potpuno su razoreni, pa je stoga teško odrediti njene dimenzije, ukupnu površinu, kao i tlocrt ostalih prostorija cjeline. Nedvojbeno, riječ je o građevini 6. stoljeća, sagrađenoj prema istočnjačkim uzorima, poput niza trikonkalnih crkava podignutih u isto doba na istočnojadranskom prostoru (S. GUNJAČA, 1963, 26; T. ANĐELIĆ, 1976, 209; N. CAMBI, 1980, 20; J. JELIČIĆ, 1994, 12).

Sudeći prema sačuvanim ostacima crkva je trikonkos morao imati predvorje zapadno ispred pročelja, u ovom slučaju jednu ili više ranije sagrađenih, potom adaptiranih prostorija. Njegova osobitost su apside različitih promjera, gdje naglašeno veća središnja povezuje manju sjevernu s prostranijom južnom. Među trokralnim crkvama na ovim prostorima, samo je ona na Cimu kod

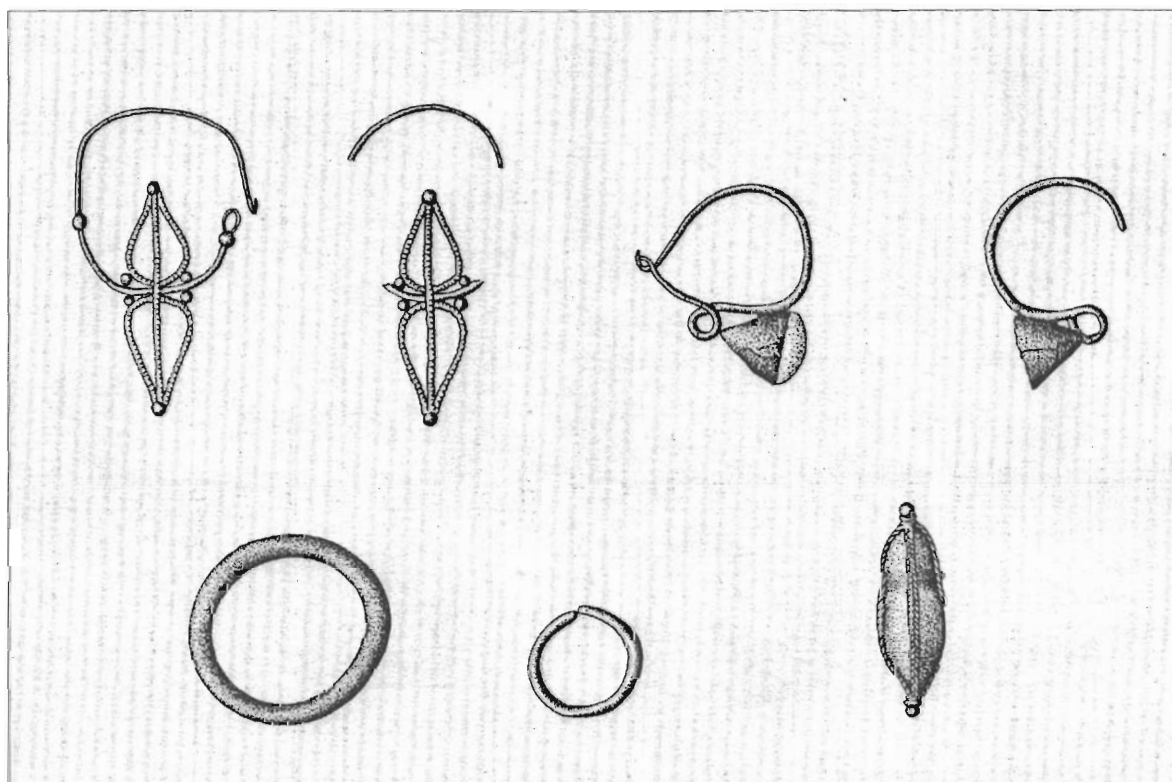
Mostara, imala širu središnju apsidu, dok su, primjerice, u Sutivanu, šire one bočne. Čini se kako je takva nepravilnost, kao i manji otklon od pružanja uzdužnih osi ostalih crkava, posljedica prilagodbe položaju zatečenog, a također, više puta adaptiranog krsnog bazena. U prigodama tih zahvata, njegova zapremina je smanjivana te je, od prvotnog kružnog, preko poligonalnog, na posljetku dobio zatečeni četvrtasti oblik.

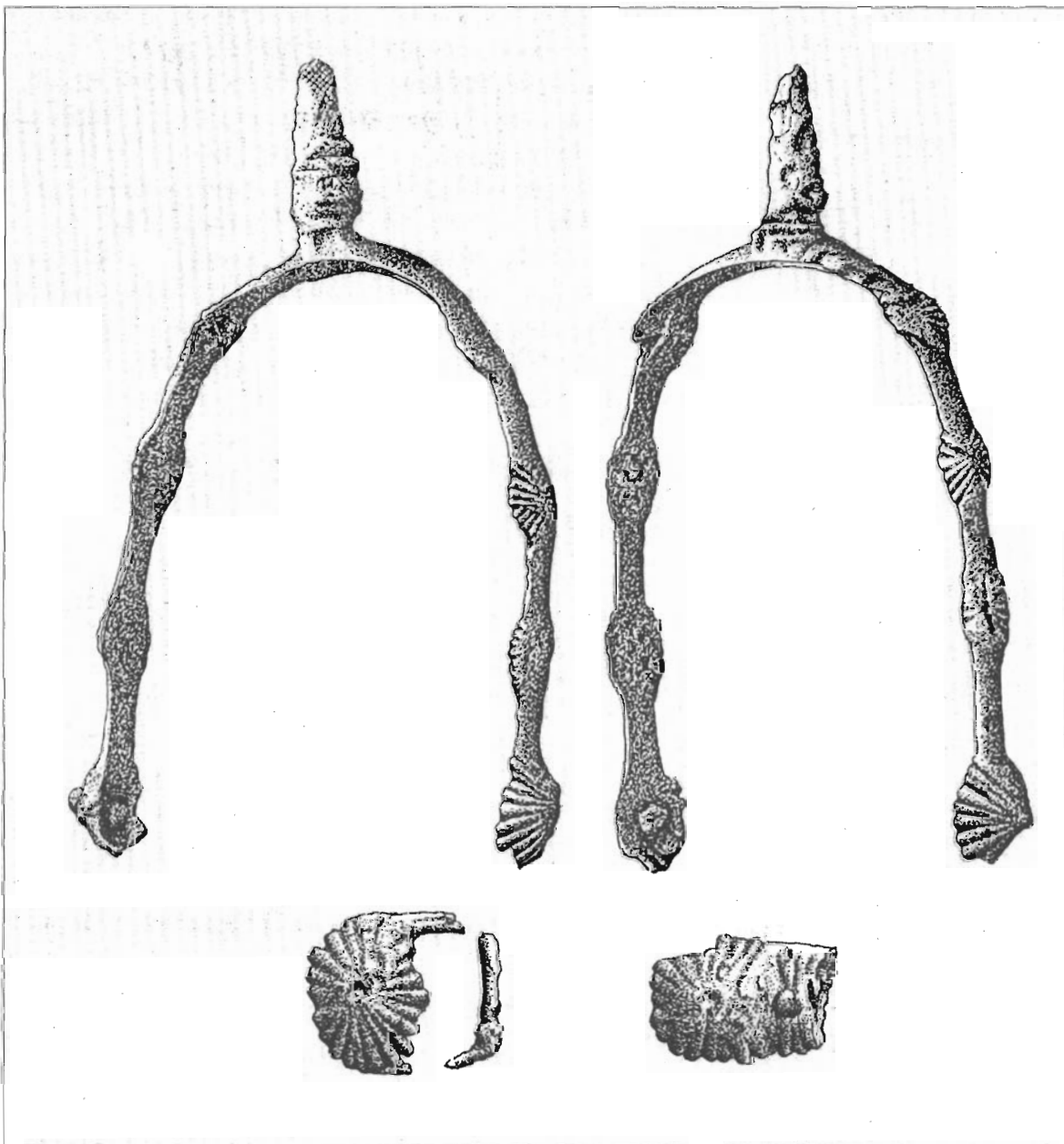
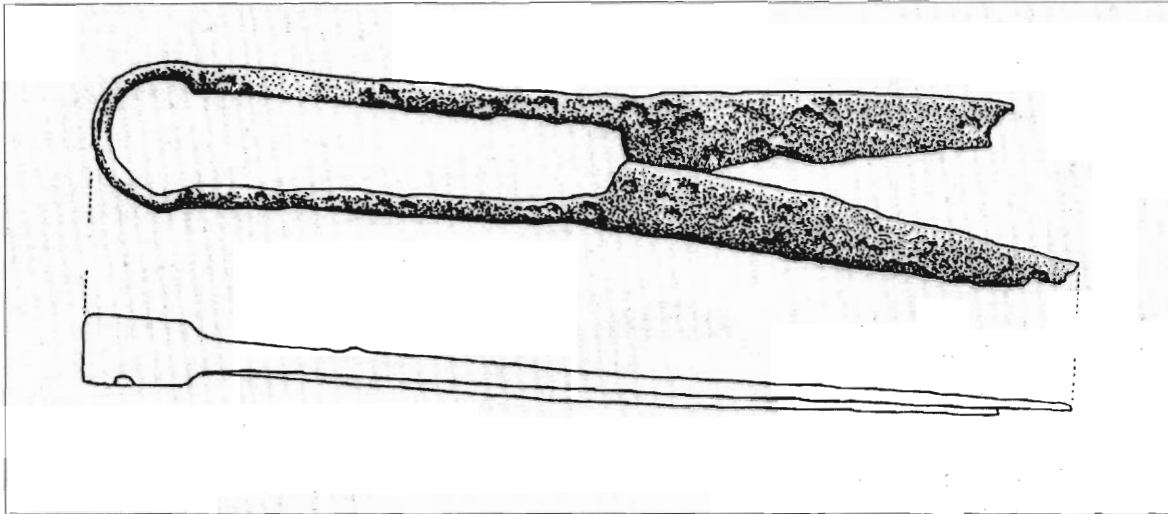
Iz ranokršćanskog doba potječe i osam do sada otkrivenih zidanih grobnica, prekrivenih svodovima ili vodoravno postavljenim masivnim kamenim pločama. Osim domaćim vapnencem, bile su zidane blokovima riječne sedre i muljike, pretežno upotrijebljenim za gradnju svodova ili za izradu vrata i njihovih okvira. Grobnica ispod poda predvorja manje bazilike, kao i ona prizidana izvana, između apsida trikonkosa i sjevernije bazilike, bile su organski povezane uz objekte, dok je ostalih šest, smješteno istočno izvan crkava, a ispod razine nekadašnjeg dvorišta.

Dvije kapelice, poznate iz izvješća L. Katića, najmlađi su objekti podignuti na Crkvinama. Skromne dimenzije, jednostavni tlocrti, rustičan način zidanja kao i raspored grobova, otkrivaju kako je riječ o ranosrednjovjekovnim građevinama. Sjevernija, jednobrodna crkvića pravokutnog tlocrta, dimenzija 8 x 5,2 metra, podignuta je unutar razorenih bazilika, te postavljena po istoj uzdužnoj osi. Njena apside, široka kao i naos, prizidana je uz unutrašnju stranu apside prethodno porušene bazilike.

Unutar porušenih zidova trikonkosa, zatečeni su ostaci crkvice izduženog pravokutnog tlocrta, dimenzija 9,2 x 3,4 metra. Nje-

Nakit iz grobova

< Željezne škare iz groba 15

na potkovasta apsida bila je sužena u odnosu na unutrašnjost građevine, a rustično građeni zidovi, široki približno 50 centimetara, oslonjeni na žbukanu podnicu trikonkosa. Pod prostorije, južna trećina apside, dio pročelja i južni zid građevine su razoreni.

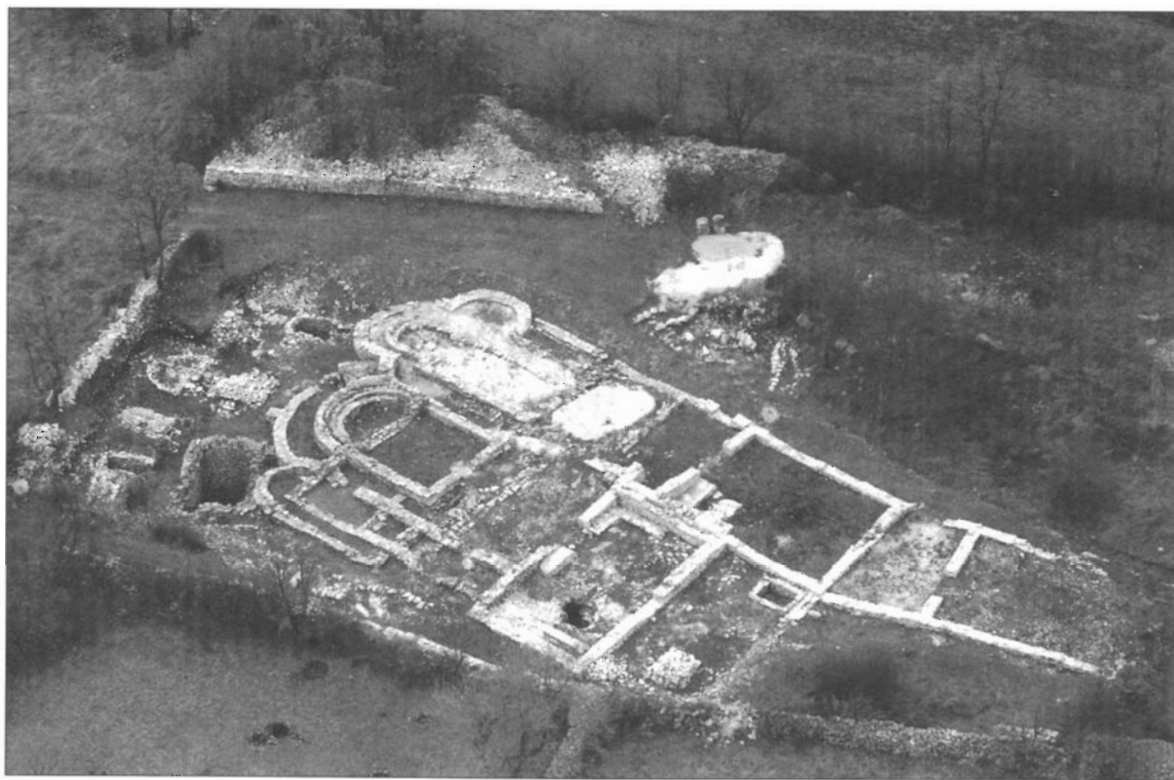
Prilozi iz istraženih srednjovjekovnih grobova, otkrivaju kako je ukapanje na Crkvinama prestalo potkraj 9. ili, najkasnije, početkom 10. stoljeća, a nedugo nakon razaranja sjevernije ranosrednjovjekovne crkvice. Te datume preciznije će odrediti nastavak istraživanja srednjovjekovnog groblja koje se prostire na većoj površini izvan gabarita objekata.

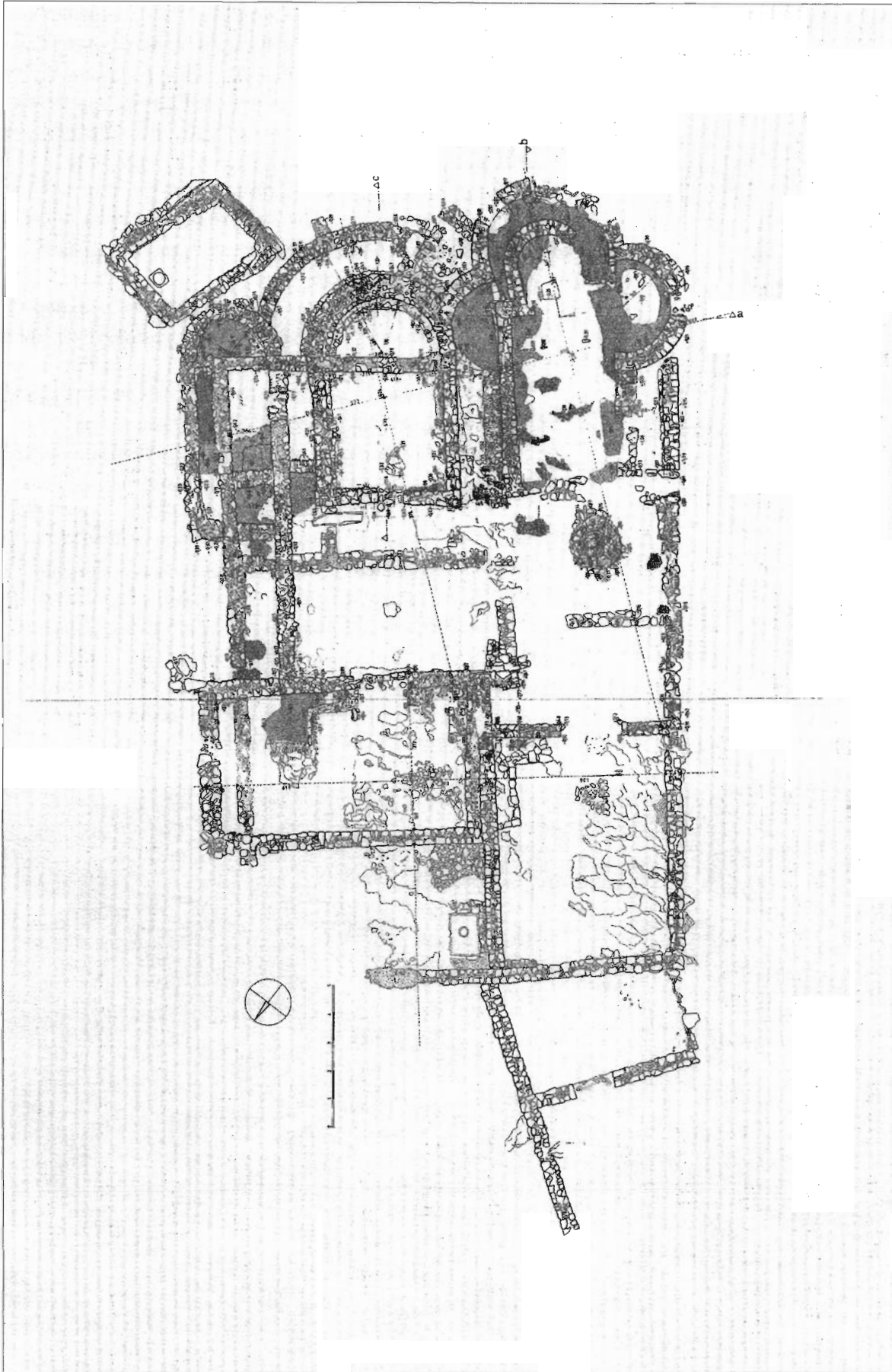
Osim ostataka žbukanih podnica, kaldrma i pločnika, podataka o unutrašnjem uređenju građevina, pružaju ulomci kamenog namještaja i fresko oslikani fragmenti žbuke.

< Ranosrednjovjekovne željezne ostruge iz groba 11

Većina kamenih ulomaka različitih ansambala ranokršćanskog crkvenog namještaja bila je načinjena od muljike, a rijetki od domaćeg vapnenca. Premda potječu iz različitih objekata, povezuje ih priprost način obrade, blizak uradcima kasnoantičkih klesara koji su djelovali na srednjo-bosanskom, te okolnom, zapadno-hercegovačkom imotskom, sinjskom i livanjskom području. Osim apstraktnim stiliziranim i geometriziranim florealnim, bile su urešene i figuralnim motivima, u ovom slučaju pticama, prikazanim na prednjim stranama trokutasta tegurija i jednog pluteja. Materijalom i vrsnoćom obrade, izdvajaju se dva mramorna kapitela postolja i fragmenti pripadajuće oltarne menze. Više ulomaka kamenog namještaja, bilo je uzidano u srednjovjekovne grobove iznad ostataka porušenih starijih objekata.

Crkvine, pogled iz zraka

< Plan istražene arhitekture

U kasnoantičkim zidanim grobnicama i izvan njih, pronađeni su različiti primjerci kasnoantičkog novca, par brončanih naušnica s košarastim privjeskom, predica željezne pojasne kopče, čavli za spajanje drvenih oplata, alatki, te veća količina krhotina staklenih i keramičkih posuda. Iz zatvorenih cjelina ranosrednjovjekovnih grobova, potječu par željeznih ostruga, par naušnica žmijnjskog tipa, brončane i srebrne karičice sa ili bez privjesaka, željezni noževi, par praporaca i škare .

Od početka istraživanja, težilo se konačnom uređenju lokaliteta u formi arheološkog parka kojemu je s istočne strane ureden pristup. Iskopani materijal je odlagan podalje od ostataka građevina, a već nakon druge kampanje, pristupilo se djelomičnoj konzervaciji otkrivenih zidova, te zatrpavanju istraženih površina. Kamerni ulomci, privremeno su smješteni u župnom uredu, a metalni, stakleni i keramički nalazi obrađeni su u muzejskim radionicama.

*Crkvine, Cista Velika
Results of 1992-1996
Archaeological Excavations*

This is a preliminary report on results of revision researches of the locality of Crkvine in the village of Cista Velika, Municipality of Cista Provo, situated in the western part of Imotska Krajina. According to the archaeological finds and information recorded in late-classical written sources, we suggest locating of the road station - settlement of Tronum-Trono at the location of the present settlement. In the centre of the small karst field, near the Roman road Salona-Tilurium-Narona, there were found remains of a complex of organically connected Roman secular, and various paleo-Christian and early medieval sacral buildings, surrounded by their graveyards. The architectural remains, as well as other mobile finds, very truly depict conditions in the area from the Late Antiquity period till Early Middle Ages, when Crkvine were deserted and the sanctuary moved to the locality of the present parish church.

Literatura:

- T. ANĐELIĆ, (1976), Kasnoantička bazilika na Cimu kod Mostara, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 29, Sarajevo, 1976.
- I. BOJANOVSKI, (1977), Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji I, Prehistorijska i antička komunikacija Salona-Narona i njena topografija u svjetlu arheoloških i historijskih izvora. *Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja* 15 (13), Sarajevo, 1977.
- N. CAMBI, (1980), Triconch Churches on the Eastern Adriatic Coast, *Résumés des communications, X Congrès inter. d' arch. chrétienne*, Thessalonique, 1980.
- S. GUNJAČA, (1963), Srednjovjekovni Dolac kod Novigrada, *Starohrvatska prosvjeta* III/8-9, Zagreb, 1963.
- J. JELIČIĆ, (1994), *Gata, crkva Justinijanova doba*, Split, 1994.
- L. KATIĆ, (1951), Tragovi starokršćanske nekropole u Cisti, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 52, Split, 1952.
- L. KATIĆ, (1954), Stećci u Imotskoj krajini, *Starohrvatska prosvjeta* III/3, Split, 1954,